

⁷ Cf. Pico della Mirandola Gianfrancesco. *On the Imagination*, p. 39ff.

⁸ Cf. *Ibidem*, p. 45.

⁹ It should be added that according to Pico the differences also result from the discrepancies between things that be done by the bad and good angels, as well as by God himself.

¹⁰ Cf. Pico della Mirandola Gianfrancesco. *On the Imagination*, p. 55.

¹¹ *Ibidem*, p. 61.

¹² In the treatise *On the Imagination* Pico does not explain the way he conceives God. The hopes pinned on God, as well as a belief in the indisputability of the truths included in the Scriptures let us think that he took the latter one for a reliable source, which he understood literally and in the spirit of the times.

¹³ Pico della Mirandola Gianfrancesco. *On the Imagination*, p. 89.

К. Вавжонковський

ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ СТОСОВНО УЯВИ

Стаття присвячена поясненню ролі уяви в житті людини, і як вона розумілась Джованні Піко делла Мірандолю. Спочатку аналізується когнітивна функція уяви, потім обговорюється її місце в розумовій діяльності, її оманливий характер та здатність спричиняти емоційні стани. Зрештою, виділено способи контролю уяви розумом та їх використання людиною у своїх цілях.

Ключові слова: уява, когнітивна функція уяви, моральні принципи.

К. Вавжонковский

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ КАСАТЕЛЬНО ВООБРАЖЕНИЯ

Статья посвящена объяснению роли воображения в жизни человека, и как она понималась Джовани Пико делла Мирандолю. Сначала анализируется когнитивная функция воображения, потом обсуждается ее место в умственной деятельности, ее обманчивый характер и способность вызывать эмоциональные состояния. В конечном итоге, выделены способы контроля воображения умом и их использование человеком в своих целях.

Ключевые слова: воображение, когнитивная функция воображения, моральные принципы.

УДК 1.147

Л.Г. Дротянко

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПІДСТАВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ СУЧАСНОГО ФІЛОСОФУВАННЯ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. У статті досліджуються соціокультурні фактори, які зумовлюють зміни у понятійно-термінологічному апараті філософії, зокрема ті, що ведуть до трансформації понять, що виникають у сучасному філософуванні.

Ключові слова: філософування, філософські поняття, соціокультурна детермінація, трансформація понятійного апарату.

Вступ

Філософія як духовна квінтесенція епохи, як її назвав Г.Гегель, не лише розвивалась і трансформувалась під впливом трансформаційних процесів у культурі, її цивілізаційних засадах, але й виявляла паростки, тенденції тих культурних феноменів, обриси яких ще не вгадувалися в інших сферах людського духу. Саме ця здатність філософського мислення «провокувала» формування нових понять і термінів, через зміст яких розкривалися характерні ознаки нових явищ у різних галузях культури. Зазначене вказує на амбівалентний характер процесу формування нового понятійного апарату філософування (або принаймні трансформації змісту існуючих понять) у кожен культурну епоху. Нерідко цей процес супроводжується некритичними запозиченнями понять і термінів з інших галузей знання, особливо з наук, які прискорено розвиваються у XX і XXI століттях і вводять нові поняття й терміни до наукового обігу. Остання обставина досить часто приводить до некоректного застосування наукових понять і термінів у філософських текстах, затьмарюючи їхній зміст. Даний аспект застосування нових понять у сучасному філософуванні і спонукає авторку статті звернутися до аналізу соціокультурних чинників трансформації понятійного апарату філософії на рубежі століть, що й складає мету даної статті.

Основна частина

Проблема трансформації понятійно-термінологічного апарату філософії є перманентно актуа-

льною, оскільки до неї звертаються філософи впродовж усієї історії її розвитку. Дана проблематика завжди розглядається в контексті відповідної історичної та соціокультурної ситуації і зв'язана з рівнем розвитку матеріальної й духовної культури суспільства. Про це свідчить і знаменита гіпотеза Сепіра – Уорфа, згідно з якою, мова і спосіб мислення є взаємозв'язаними. З одного боку, як зазначає відомий сучасний лінгвіст А.Вежбицька, у мові знаходять відображення ті риси позамовної дійсності, які є релевантними для носіїв культури, а з іншого боку, носій мови починає осмислювати світ під кутом зору, підказаним мовою, і «зживається» з концептуалізацією світу, характерною для відповідної культури [1, с.7]. Очевидно, що дане зауваження стосується не лише повсякденних мови і мислення, а й філософського способу філософування, яке виражається через відповідний понятійно-термінологічний апарат. Так, уже в Античності Арістотель, підводячи в «Метафізиці» підсумки розвитку попередніх філософських шкіл від Геракліта до Сократа і Платона, показує, як змінюються поняття, що характеризують буття. Він вводить свої поняття й категорії та уточнює зміст існуючих відповідно до нових знань його епохи.

Епоха Середньовіччя вносить свої корективи в понятійний апарат філософії, зокрема у вченні Августина поняття виступають модусами творіння. Істинним буттям у нього володіє лише Бог і він не може визначатися через поняття. Отже, в серед-

новітній філософії понятійний апарат репрезентує креаціоністський спосіб мислення.

І.Кант у «Критиці чистого розуму» здійснює аналітику існуючих філософських понять і вводить нові відповідно до розуміння ним їхньої ролі в трансцендентальній філософії. Розглядаючи завдання останньої, філософ прагне прослідкувати «чисті поняття в людському розсудку аж до їхніх перших зародків і зачатків... поки вони насамкінець не розвивються при наявності досвіду і не будуть представлені потім у всій своїй чистоті тим же розсудком, звільнені від зв'язаних із ними емпіричних умов» [2, с.77]. Тобто у його вченні філософські поняття конституюють досвід, будучи самі апріорними.

Успіхи в природничих науках XVII – XVIII століть спонукали філософів до перегляду понятійного апарату філософії, щоб уникнути застосування наукових понять у сфері філософування. Зокрема, Ф.Шеллінг у роботі «Ідеї до філософії природи як вступ до вивчення цієї науки» аналізує поняття природи, тобто об'єктивності, і поняття суб'єктивності, зв'язані з актами самосвідомості людини, виходячи з ідеї тотожності об'єкта і суб'єкта. Акт пізнання, на його думку, не є ні суб'єктом, ні об'єктом, а лише тотожною сутністю обох. Він і як суб'єкт, і як об'єкт завжди є лише чистою абсолютністю, досконалою тотожністю [3, с.136].

Особливу роль і в рефлексії щодо існуючого понятійного апарату філософії, і у впровадженні нових філософських понять, які репрезентували систему об'єктивного ідеалізму, відіграла творчість Г.Гегеля. У «Науці логіки» він подав розгорнуте вчення про поняття як процес саморуку абсолютної ідеї. Необхідність перегляду ним і його попередниками І.Кантом та Ф.Шеллінгом філософських понять наприкінці XVIII – на початку XIX століть, очевидно, була продиктована тією соціокультурною обставиною, що бурхливий розвиток природознавства у Новий час зумовив його відбрунькування від філософії і вироблення спеціальних понять конкретних наук. Із цієї причини й філософія повинна була уточнювати зміст власних понять і вводити нові для окреслення власного предмету пізнання.

Формування у XIX столітті низки соціально-гуманітарних наук спонукало філософів до переосмислення понять і філософії, і конкретних наук, оскільки, як зазначає неокантіанець Г.Ріккерт, в них містяться не сутність світу самого по собі, а лише спільні враження різних суб'єктів про ті чи інші предмети [4, с.92]. Отже, тут ідеться про певний культурно-історичний контекст відповідних понять, зміст яких розуміється суб'єктами однаково у відповідну епоху. У його філософській концепції поняття є результатом конструктивної діяльності суб'єкта, а не репрезентацією дійсності, причому це стосується як наукових, так і філософських понять.

Розвиток психології у XIX столітті та широке впровадження її понять у пізнавальну діяльність у науці й філософії спонукає низку філософів, зокрема Е.Гуссерля, уникнути психологізму в розумінні сутності понять. У розробленій ним феноменології він в якості основних вводить поняття «інтерсуб'єктивність», «інтенціональність», «конститування» та інші, за допомогою яких філософ прагнув

обґрунтувати активність свідомості, коли вона не просто узагальнює зовнішні предмети, а виробляє їх зі складових самої свідомості [5, с.103]. Тобто конституювання продукує реальність лише відповідно до осмислення феноменів спочатку в індивідуальній, а потім і в суспільній свідомості на підставі інтенціональності та інтерсуб'єктивності.

Нові філософські поняття стосовно нового напрямку філософії XX століття – екзистенціалізму – вводить учень Е.Гуссерля М.Хайдеггер, серед яких чи не найважливіше місце, як відомо, посідають поняття буття і Dasein, навколо яких утворюється ціле поле понять, що розкривають їхній зміст. Він поставив за мету переосмислити традиційний філософський апарат відповідно до настанов його соціального часу. Зокрема, М.Хайдеггер пише: «Стару онтологію (і категоріальні структури, що з неї витікають) необхідно створити абсолютно заново – якщо серйозно підійти до завдання досягнути і спрямувати власне нинішнє життя в його засадничих інтенціях. Наша філософія більше не здатна навіть зрозуміти те, чого в своїй галузі досягли для себе греки» [6, с.73]. Із цією метою він пропонує критично переосмислити традиційну філософію, зокрема онтологію, виходячи з мотивів і настанов підходу греків до світу, способу їхнього звернення до предметів і здійсненого при цьому формування понять.

Суттєвим для М.Хайдеггера є вираження поняття через слово. Відомий його вислів про мову як дім буття. Але перш ніж бути висловленим, на думку М.Хайдеггера, буття-у-світі повинно бути зрозумілим, тобто усвідомленим у понятті. «Мовлення є артикуляцією зрозумілості...», – писав він у «Бутті й часі». – Розташована зрозумілість буття-у-світі *вистовляє себе як мовлення*. Значиме ціле зрозумілості бере слово. До значень приростають слова» [7, с.161]. Причому й слово, і його значення у М.Хайдеггера набувають екзистенційного забарвлення, відтворюючи зміст поняття.

Проте далеко не всі навіть сучасники М.Хайдеггера прийняли його філософську реформу понятійного апарату. Зокрема, як зазначає російська дослідниця його філософської спадщини Н.В.Мотрошилова, така відома його учениця, як Х.Арендт, не погодилася з його самооцінкою, що він піддав критиці невдоволеність попередніх онтологічних підходів і створив абсолютно нову онтологію – з «Dasein» в якості понятійного центру. Х.Арендт заявила, «що колишній учитель хоче втиснути нові теоретичні претензії в застарілі онтологічні мислительні рамки» [8, с.213]. Сама Х.Арендт заснує нову галузь філософського знання – політичну філософію і формує її понятійний апарат, у якому репрезентує політико-цивілізаційний історичний досвід і здійснює історико-філософську та політико-філософську реконструкцію відповідних філософських понять і термінів, наведених у «Політиці» Арістотеля – «поліс», «політика», «громадянськість» тощо. Вона переосмислює їхній зміст крізь призму новітньої політичної історії та її культурно-цивілізаційних вимірів, «здійснюючи перш за все дослідження буттєвого значення об'єктивованих форм трьох головних видів активної діяльності, *vita activa*» [Там само, с.347].

У зіставленні з мовою розглядає утворення філософських та наукових понять і Г.Гадамер, але він здійснює дану кореляцію в межах герменевтичної філософії. Він говорить, що «утворення понять – у світлі герменевтики – завжди обумовлене, між іншим, вже існуючим слововживанням. А коли так, то єдиним філософськи чесним виходом із даної ситуації – усвідомити співвідношення слова й поняття як визначальне для нашої думки... Я маю тут на увазі внутрішню єдність, притаманну однаковою мірою як слову, так і поняттю...» [9, с.30]. І далі продовжував: «Поняття виступає як таке у мовній зовнішності терміну, тобто чітко окресленого слова з однозначно відмежованим значенням. Однак кожен знає, що термінологізоване мовлення, що дорівнює за своєю точністю, скажімо, операціям із математичними символами, є неможливим» [Там само, с.34]. І перше завдання стосовно зв'язку слова та поняття, мовлення й мислення, який артикулюється в слові-понятті, полягає у виявленні прихованого витoku філософських слів-понять як таких.

У філософії постмодернізму аналіз утворення понять відбувається на перехресті філософії мови та лінгвістики. Так, Ж.Дельоз вважає, що саме мова та її основні форми (слово, речення) дають можливість філософії виходити за межі традиційних побудов, адже сенс, який схоплюється в поняттях, виражається реченнями, але присутній у самих речах. Він уводять новий термін – «сигніфікація», зазначаючи, що «тут ідеться про зв'язок слова з *універсальними або загальними поняттями* і про відношення синтаксичних зв'язків до того, що вміщує поняття. З точки зору сигніфікації елементи речення є тим, що «означає» понятійні змісти, які здатні відсилати до інших речей, які, у свою чергу, виступають як передумови даного речення» [10, с.31]. Якщо більшість філософів розміщують терміни, слова між речами та їхніми понятійними образами, то Ж.Дельоз ставить поняття між речами й словами. Для нього лише відношення між словом і поняттям володіє необхідністю, тоді як інші відношення – денотації як відношення між словом і річчю та маніфестації як відношення між словом і суб'єктом – необхідності не мають, залишаючись довільними [Там само, с.33]. Проте він вважає, що всі ці відношення взаємообумовлюють одне одного й ніяке з них не є первинним стосовно інших взагалі, але при певних умовах кожне з них може розглядатися як домінуюче.

Ж. Дельоз по суті продовжує у нових соціокультурних умовах розвивати ідеї Ф. де Сосюра, який на початку ХХ століття закладав основи загального мовознавства. За його теорією мови, наше мислення, якщо відволіктися від вираження його словами, є аморфною масою. Взятє саме по собі, воно схоже на туманність, у якій ніщо чітко не розмежоване й тому без допомоги знаків ми не змогли б з достатньою ясністю та сталістю відрізнити одне поняття від іншого [11, с.112]. Тобто мова у Ф. де Сосюра служить посередньою ланкою між поняттям і звуком, мовленням. За образним висловлюванням В. В. Бібіхіна, «раніше від будь-якого підшукування засобів вираження для мислительних змістів ми або чуємо слово думки, або не чуємо його» [12, с.80]. Іншими словами, підшукування слова для думки не

виступає другорядним стосовно мислення, а активно втручається у формування понять.

Дж. Лакофф справедливо відмічає, що людське мислення не просто механічно маніпулює абстрактними поняттями і символами, а виробляє ці поняття, істотно спираючись «на людський досвід і уявлення, на особливості сприйняття, моторної активності й культури, з одного боку, і властивості метафори, метонімії (перейменування. – Л.Д.) і ментальної образності – з іншого» [13, с.147]. А тому поняття лише здаються абстрактними й такими, що існують незалежно від людей і культурної ситуації, в якій вони перебувають. Тобто понятійний апарат загалом і філософський зокрема не є самодостатнім, а формується а частіше за все у цілком певній соціальній системі, яка характеризується цілком певною системою цінностей і світоглядних орієнтирів даного суспільства. А ці останні визначаються не лише рівнем науки, але й типом всієї культури соціуму: рівнем і характером суспільного виробництва, системою наявних політичних інститутів, правовими нормами, моральними засадами, вихованням, рівнем освіти, станом розвитку мистецтва, релігійною ситуацією, побутом, звичаями тощо. Тобто поняття акумулюють історично накопичений соціальний досвід. Вони складають деяку систему світогляду, через яку людина певної культури оцінює, осмислює й переживає світ, зводить у цілісність усі явища дійсності, що потрапляють до сфери її досвіду.

Особливої гостроти проблема впливу культури суспільства на утворення філософських понять і мови філософії набуває у постмодерну добу. Зокрема, Ж.Дерріда у праці «Поля філософії» задається питаннями: Як визначити мову філософії? Він є «природною мовою» чи сімейством природних мов (грецькою, латиною, німецькою, індоєвропейською і т. д.)? Чи це швидше формальний код, вироблений на основі цих природних мов? І відповідає: «У цих питань стара історія, вони, безперечно, сходять до початку самої філософії. Але не можна було б проробити їх знову, не перетворюючи чи не зміщуючи пари понять, що їх задають. Останні – наприклад, природна мова / формальна мова, мова / мовлення і т. д., – як продукти філософського дискурсу, належать до поля, яке хотілось би їм підпорядкувати; що, не позбавляючи їх певного авторитету, не наділяє їх значущістю, достатньою для управління відношенням філософського «дискурсу» до його обмежень» [14, с.207]. І хоча ці питання мають тривалу історію у філософії, в сучасному дискурсі вони, на його думку, постають як панівні і нав'язливі, оскільки філософія завжди повторно відтворює себе в дискурсі, який її «відмежовує» (вислів Ж.Дерріда).

Ж.Дерріда слушно звертає увагу на процедуру запозичення філософією понять і термінів, а також їхнього вживання у метафоричному значенні. Він наводить розуміння філософської метафори Башляром, який вважає, що вона «може працювати над критичним виправленням поняття, виявити в ньому погану метафору, насамкінець, «проілюструвати» нове поняття» [Там само, с.297]. У цьому контексті метафору в сучасному філософуванні можна розглядати і з позитивного боку, і з негативного. Позитивність застосування метафори у філософському

дискурсі сприяє проясненню істини через ілюстрацію абстрактної ідеї, як у К.Поппера метафора «третього світу». Метафора може бути плідною у науково-публіцистичних текстах чи усних виступах для передачі більшої виразності та образності відповідної філософської або наукової думки. А негативний бік її використання у сучасному філософуванні може затьмарювати сутність деякої проблеми, привести до полісемії філософських понять, виступивши у ролі «кривого дзеркала» (ще одна метафора).

Ще одним, на нашу думку, негативним явищем у сучасному філософуванні є некритичне, а тому недоречне, запозичення понять і термінів сучасної науки, особливо синергетики та нерівноважної термодинаміки, які стають лише модною оболонкою якихось філософських викладок. Вироблені в цих науках поняття «нелінійність», «атрактор», «дисипативна структура», «ентропія», «точка біфуркації» та інші нерідко застосовуються не для демонстрації закономірностей цілком певних природних явищ, а переносяться некритично на дослідження соціальних феноменів і оголошуються ледве не всезагальними поняттями. Так само деякі поняття мовознавства і літературознавства іноді застосовуються у процесі філософування, набуваючи всезагального значення, наприклад, поняття «сценарій», «сюжет», «дискурс» тощо. На думку авторки, застосування у філософському тексті чи виступі наукових понять може бути доречним лише для наведення прикладів із певної галузі науки або для філософського узагальнення її результатів. Якого б ступеня загальності не набували сучасні наукові поняття, як би не прагнули їх перенести у філософію, але рівня філософської всезагальності вони досягнути не можуть. Окрім того, в сучасних філософських дослідженнях можна зустріти некритичне застосування певних понять із цілком визначених сучасних напрямків західної філософії – постмодернізму, постструктуралізму, герменевтичної філософії та інших, яке веде до виродження філософської термінології. Підміни її псевдотермінами, перетворення філософської мови на жаргон.

Висновки

Формування і трансформація філософських понять є складним і суперечливим соціально-культурним процесом, зумовленим змінами у суспільному житті, ціннісних орієнтирах людей. Загалом же сучасні філософські поняття є похідними від історично попередніх понять, які вимагають певної «археології знання» (М.Фуко). «яка розкопує історичну онтологію людської ментальності» [15, с.33].

Проте виникнення нових філософських течій і напрямків, які ґрунтуються на досягненнях природничих і соціально-гуманітарних наук, наприклад, філософії психоаналізу, структуралізму і постструктуралізму, деконструкції тощо, потребують утворення специфічного понятійного апарату, який би репрезентував проблемне поле відповідної філософської школи чи напрямку філософування.

Разом із тим, особливої обережності вимагає застосування у філософських дослідженнях понятійного апарату конкретних наук: воно має бути доречним і досить зваженим. Словесна еквілібристика здатна лише увалювати неспроможність певної теоретичної (а насправді псевдотеоретичної) конструкції, за якою нічого серйозного не стоїть. Філософія впродовж своєї історії виробила власний багатий понятійний апарат, який має значний соціокультурний потенціал для розвитку філософського знання.

Список літератури

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. / А. Вежбицкая. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 288 с.
2. Кант И. Критика чистого разума. / И. Кант. – Симферополь: «Реноме», 1998. – 528 с.
3. Шеллинг Ф. В. Й. Идеи к философии природы как введение в изучение этой науки. / Ф. В. Й. Шеллинг. – СПб.: Наука, 1998. – 518 с.
4. Риккерт Г. Границы естественнонаучного образования понятий. Логическое введение в исторические науки. / Г. Риккерт. – СПб: Наука, 1997. – 532с.
5. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. / Э. Гуссерль. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1999. – 336 с.
6. Мартин Хайдеггер / Карл Ясперс. Переписка (1920 – 1963). – М.: Ad Marginem, 2001. – 416 с.
7. Хайдеггер М. Бытие и время. М. Хайдеггер. / М. Хайдеггер. – М.: Ad Marginem, 1997. – 452 с.
8. Мотрошилова Н. В. Мартин Хайдеггер и Ханна Арендт: бытие – время – любовь. Н. В. Мотрошилова. – М.: Академический Проект; Гаудеамус, 2013. – 526 с. + 16 п. вкл. – (Философские технологии).
9. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. / Гадамер Х.-Г. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
10. Делез Ж. Логика смысла. Фуко М. Theatrum philosophicum. – Екатеринбург: Деловая книга, 1998. – 480 с.
11. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. / Ф. де Соссюр. – Екатеринбург: Изд-во Уральск. ун-та. – 1999.
12. Бибихин В. В. Язык философии. / В. В. Бибихин. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 416 с.
13. Лакофф Дж. Когнитивное моделирование / Язык и интеллект. / Дж. Лакофф. – М.: Прогресс, 1995. – С.143-184.
14. Деррида Ж. Поля философии. / Ж. Деррида. – М.: Академический Проект, 2012. – 376с.
15. Касавин И. Т. Миграция. Креативность. Текст. / И. Т. Касавин. – СПб: РХГИ, 1999. – 407 с.

Л.Г. Дротянко

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ОСНОВАНИЯ ТРАНСФОРМАЦИИ ПОНЯТИЙНОГО АППАРАТА СОВРЕМЕННОГО ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ

В статье исследуются социокультурные факторы, которые обуславливают изменения в понятийно-терминологическом аппарате философии, в частности те, что приводят к трансформации понятий, возникающих в современном философствовании.

Ключевые слова: философствование, философские понятия, социокультурная детерминация, трансформация понятийного аппарата.

L. Drotynko

SOCIAL AND CULTURAL GROUNDS OF THE CONCEPT-TERMINOLOGICAL APPARATUS TRANSFORMATION OF MODERN PHILOSOPHIZING

The article is dedicated to the research of social and cultural factors, which stipulate changes in the concept-terminological apparatus of philosophy. They are namely those that lead to the transformation of the concepts, which emerge in modern philosophizing.

Keywords: philosophizing, philosophic concepts, socioicultural determination, transformation of the concept-terminological apparatus.